

УДК 343.3/.7

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.04.53>

КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (СТ. СТ. 147, 150) ЗА КРИМІНАЛЬНИМ КОДЕКСОМ 1960 Р.: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Коваль І.Ф.,*доктор юридичних наук, професор,**декан юридичного факультету**Донецького національного університету імені Василя Стуса, д.ю.н.,**<https://orcid.org/0000-0001-9348-3061>**koval@donnu.edu.ua***Мартинюк О.В.,***кандидат юридичних наук, доцент,**доцент кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права**Донецького національного університету імені Василя Стуса,**<https://orcid.org/0000-0001-9160-3525>**o.martyniuk@donnu.edu.ua*

Коваль І.Ф., Мартинюк О.В. Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності (ст. ст. 147, 150) за Кримінальним кодексом 1960 р.: історико-правовий аналіз.

У статті проводиться історико-правовий аналіз складів злочинів, передбачених ст. 147 і 150 Особливої частини Кримінального кодексу 1960 року. Зазначається, що суспільні відносини в сфері господарської і пов'язаної з нею діяльності є одними з найбільш розповсюджених та вагомих. Відтак з метою захисту нормального функціонування господарської і пов'язаної з нею діяльності в Особливу частину Кримінального кодексу України включено Розділ VII «Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності».

Автори звертають увагу на зміни, які стосуються розуміння змісту кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності протягом останніх десятиліть. Наголошується, що зміни, внесені у розділі VII КК України згідно Закону України від 19.06.2020 р., призвели не лише до виключення та суттєвого оновлення редакцій низки наявних раніше статей (наприклад, ст. 232-1 «Незаконне використання інсайдерської інформації»), а й до появи двох зовсім нових спеціальних заборон щодо встановлення кримінальної відповідальності за зловживання на оптових енергетичних ринках (статті 222-2 та 232-3). Так, ст. 222-2 отримала назву «Маніпулювання на енергетичному ринку», а ст. 232-2 – «Незаконне використання інсайдерської інформації щодо оптових енергетичних продуктів».

Авторами зроблений висновок, що розвиток суспільних відносин та радикальні зміни, що відбулися в Україні наприкінці 80-х – на початку 90-х років минулого століття, відобразилися і на розумінні суті кримінальних правопорушень у сфері

господарської діяльності. Стаття 147 Кримінального кодексу УРСР 1960 р. з часом трансформувалася у статтю 227 Кримінального кодексу України («Умисне введення в обіг на ринку України (випуск на ринок України) небезпечної продукції») із значним пом'якшенням санкції статті (покарання) від позбавлення волі на певний строк до грошового стягнення (штрафу). Стаття 150 Кримінального кодексу УРСР («Заняття приватнопідприємницькою діяльністю») втратила свою актуальність і була декриміналізована згідно Закону України від 07.07.1992 р.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, кримінально-правова охорона, господарська діяльність, господарські відносини, Кримінальний кодекс України, маніпулювання, інсайдерська інформація, приватнопідприємницька діяльність.

Koval I.F., Martyniuk O.V. Criminal offenses in the sphere of economic activity (Articles 147, 150) according to the Criminal Code of 1960: historical and legal analysis.

The article carries out a historical and legal analysis of the composition of crimes provided for in Art. 147 and 150 of the Special Part of the Criminal Code of 1960. It is noted that public relations in the sphere of economic and related activities are among the most widespread and significant. Therefore, in order to protect the normal functioning of economic and related activities, Chapter VII "Criminal offenses in the sphere of economic activity" is included in the Special Part of the Criminal Code of Ukraine.

The authors draw attention to the changes related to the understanding of the content of criminal offenses in the field of economic activity during the last decades. It is emphasized that the changes made to Chapter VII of the Criminal Code of Ukraine

in accordance with the Law of Ukraine dated June 19, 2020, led not only to the exclusion and significant updating of the wording of a number of previously existing articles (for example, Article 232-1 "Illegal use of insider information"), but also before the appearance of two completely new special prohibitions regarding the establishment of criminal liability for abuse in wholesale energy markets (Articles 222-2 and 232-3). Yes, Art. 222-2 was called "Manipulation on the energy market", and Art. 232-2 – "Illegal use of insider information regarding wholesale energy products."

The authors concluded that the development of social relations and the radical changes that took place in Ukraine at the end of the 80s and the beginning of the 90s of the last century were also reflected in the understanding of the essence of criminal offenses in the field of economic activity. Article 147 of the Criminal Code of the Ukrainian SSR of 1960 was eventually transformed into Article 227 of the Criminal Code of Ukraine ("Deliberate introduction into circulation on the market of Ukraine (release on the market of Ukraine) of dangerous products) with a significant softening of the sanction of the article (punishment) from deprivation of liberty for a certain term to monetary recovery (fine). Article 150 of the Criminal Code of the Ukrainian SSR ("Employment of private entrepreneurial activity") has lost its relevance and was decriminalized according to the Law of Ukraine dated July 7, 1992.

Key words: criminal responsibility, criminal law protection, economic activity, economic relations, Criminal Code of Ukraine, manipulation, insider information, private business activity.

Постановка проблеми. Реформування національної правової системи і суспільних відносин, що триває в Україні понад три десятиліття, сприяє наближенню вітчизняних правових стандартів до стандартів Європейського Союзу (надалі – ЄС). Так, у п. е ч. 2 ст. 1 Угоди про асоціацію України і ЄС серед цілей асоціації є посилення співробітництва у сфері юстиції, свободи та безпеки з метою забезпечення верховенства права та поваги до прав людини і основоположних свобод, а згідно ст. 14 в рамках співробітництва у сфері юстиції, свободи та безпеки Договірні Сторони надають особливого значення утвердженню верховенства права та укріпленню інституцій усіх рівнів у сфері управління загалом та правоохоронних і судових органів зокрема. Співробітництво має бути спрямоване, зокрема, на зміцнення судової влади, підвищення її ефективності, гарантування її незалежності та неупередженості та боротьбу з корупцією. Співробітництво у сфері юстиції, свободи та безпеки має відбуватися на основі принципу поваги до прав людини та основоположних свобод [1]. Таким чином, перед вітчизняними законодавцями постали завдання щодо оновлення системи

національного законодавства, наближення його до стандартів ЄС, а кримінальне законодавство не стало виключенням.

Не викликає сумнівів твердження, що суспільні відносини в сфері господарської і пов'язаної з нею діяльності є одними з найбільш розповсюджених та вагомих. Відтак з метою захисту нормально-го функціонування господарської і пов'язаної з нею діяльності в Особливу частину Кримінального кодексу України (надалі – КК України) включено Розділ VII «Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності» [2]. Він об'єднує статті, що визначають види суспільно небезпечних діянь у сфері господарської і пов'язаної з нею діяльності, які визнаються кримінальними правопорушеннями, а також встановлено види і розміри покарань, що можуть застосовуватись до осіб, винних у їх вчиненні.

У контексті окресленої проблеми актуальності набуває дослідження історії розвитку вітчизняного кримінального права, в тому числі і тих змін, які стосувалися розуміння змісту кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності протягом останніх десятиліть. Останні зміни, внесені у розділі VII КК України пов'язують із ухваленням Закону України від 19.06.2020 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення залучення інвестицій та запровадження нових фінансових інструментів» за № 738-IX [3]. Наслідком набрання чинності вищевказаним законом стало не лише виключення та суттєве оновлення редакцій низки наявних раніше статей (наприклад, ст. 232-1 «Незаконне використання інсайдерської інформації»), а й поява у системі розділу VII КК України двох нових спеціальних заборон щодо встановлення кримінальної відповідальності за зловживання на оптових енергетичних ринках (статті 222-2 та 232-3). Так, ст. 222-2 отримала назву «Маніпулювання на енергетичному ринку», а ст. 232-2 – «Незаконне використання інсайдерської інформації щодо оптових енергетичних продуктів» [2].

Аналіз дослідження проблеми. Вивченням загальних питань щодо становлення та розвитку кримінальних правопорушень (злочинів) у сфері господарської діяльності займалися такі вчені, як П. Берзін, Р. Волинець, О. Дудоров, Д. Каменський, В. Киричко, Р. Мовчан, М. Хавронюк та інші. Так, у 2015 році О. Дудоровим та Р. Мовчаном була опублікована стаття «Законодавство України про кримінальну відповідальність за злочини у сфері господарської діяльності – час визначитися зі стратегією розвитку», що присвячувалася осмисленню тенденцій кримінально-правової охорони господарських відносин, а також з'ясуванню бачення вітчизняними правотворцями перспектив розвитку кримінального законодавства щодо злочинів у сфері господарської діяльності [4]. У 2020 році вищезгадані вчені опубліку-

вали чергову статтю – «Розвиток законодавства України про кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності: проблеми і тенденції», у якій з'ясовували тенденції розвитку законодавства України про відповідальність за господарські кримінальні правопорушення протягом останніх п'яти років шляхом аналізу законодавчих новел, пов'язаних із криміналізацією контрабанди деревини, легалізацією грального бізнесу і зменшенням тиску на бізнес [5]. Серед спеціальних досліджень можна виокремити дослідження Т. Сокур – «Історія розвитку кримінальної відповідальності за умисне введення в обіг на ринку України (випуск на ринок України) небезпечної продукції у вітчизняному кримінальному законодавстві 1927–1960 років» [6].

Метою статті є проведення історико-правового аналізу складів злочинів, передбачених ст. 147 і 150 Особливої частини Кримінального кодексу 1960 року.

Виклад основного матеріалу. За твердженням Н. Антонюк, дослідження історичного аспекту встановлення кримінальної відповідальності є конче потрібним, оскільки дасть змогу визначити джерела, передумови та причини необхідності встановлення кримінальної відповідальності за відповідне кримінально-протиправне посягання [7, с. 25]. Кримінальний кодекс Української РСР (надалі – КК УРСР) був затверджений Законом Української РСР від 28 грудня 1960 р. і набув чинності із 01 квітня 1961 року [8]. Розроблений відповідно до Основ кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік 1958 р. КК Української РСР 1960 р. містив ст. 147 «Випуск недоброякісної промислової продукції» та ст. 150 «Зайняття приватнопідприємницькою діяльністю». Вказані норми містилися у Главі VI «Господарські злочини» і, за твердженням Т. Сокур, вказані злочини мали своїм родовим об'єктом соціалістичну систему господарства, пізніше – систему народного господарства, а згідно із Законом України № 4498-VI від 13 березня 2012 р. почав застосовуватися термін «економіка» у відповідному відмінку [9, с. 46].

У ст. 227 КК України передбачена кримінальна відповідальність за умисне введення в обіг на ринку України (випуск на ринок України) небезпечної продукції. Згадана норма була відображена і у КК УРСР 1960 р. у такій редакції: «Систематичний або у великих розмірах випуск з промислового підприємства недоброякісної, яка не відповідає встановленим стандартам і технічним умовам або некомплектної промислової продукції директором, головним інженером та начальником відділу технічного контролю, а також іншими працівниками, що виконують функції зазначених посадових осіб, - карається позбавленням волі на строк до трьох років або виправними роботами терміном до одного року» [8].

Історико-правовий аналіз даної норми свідчить про те, що суспільна небезпека вказаного злочину, будучи основною матеріальною ознакою кримінального правопорушення, що розкриває його зміст, визначалася розмірами збитків, які він завдавав соціалістичному народному господарству та інтересам споживачів. Ст. 147 КК УРСР передбачала відповідальність за випуск недоброякісної продукції лише промисловим підприємством. На той час під промисловою продукцією вважали предмети виробничого, технічного чи іншого призначення, що випускалися промисловим підприємством, а також товари народного споживання. Відтак недоброякісною вважалася промислова продукція, випущена з порушенням вимог, що висувалися до її якості, яка робила її такою, що не відповідає своєму цільовому призначенню. Це, зокрема, продукція з недоброякісної сировини або виготовлена з порушенням технології виробництва, що негативно позначалося на її якості.

Розглянутий злочин вважався закінченим з моменту випуску недоброякісної, нестандартної або некомплектної продукції, незалежно від настання внаслідок цього подальших шкідливих наслідків. Сам факт виготовлення зазначеної продукції без її випуску з підприємства (т. зв. внутрішньозаводський брак) не містив складу злочину, передбаченого ст. 147. Радянські дослідники наголошували, що у таких випадках посадові особи, винні у виробництві бракованої продукції, мали притягатися до відповідальності за статтями про посадові злочини [10, с. 398].

Виходячи зі змісту даної норми, відповідальність за ст. 147 КК УРСР встановлювалася лише за умови, що випуск недоброякісної продукції мав місце систематично або у великих розмірах. Під систематичністю розуміли випуск бракованої продукції щонайменше тричі. Випуск недоброякісної продукції у великих розмірах мав місце тоді, коли вона випускалася у значній кількості або на велику суму, або з дорогої сировини. Розглядом цього питання займалися відповідні слідчі або судові органи, враховуючи конкретні обставини справи.

Щодо суб'єктів злочину, передбачених ст. 147 КК УРСР, то ними могли бути лише такі посадові особи: директор підприємства, головний інженер, начальник відділу технічного контролю, інші працівники, що виконували функції названих осіб. Розглядуваний злочин із суб'єктивної сторони міг бути вчинений як навмисно, так і з необережності. Діючи навмисно, винний мав усвідомлювати, що випускає недоброякісну продукцію, і бажав цього, або передбачав можливість випуску такої продукції і свідомо це допускав. Необережна вина мала місце тоді, коли винний передбачав можливість випуску недоброякісної продукції, але легковажно розраховував запобігти цьому (наприклад, доручав перевірку якості продукції некомпетентним особам) або не

передбачав можливості випуску такої продукції, хоча повинен був і мав би це передбачити. Щодо мотиву та мети винних, то вони могли бути різними (бажання покращити виробничі показники підприємства, уникнути відповідальності за браковану продукцію). У тих випадках, коли випуск недоброякісної продукції здійснювався з метою розкрадання державного чи громадського майна, діяння таких осіб кваліфікувалися б за сукупністю – як випуск недоброякісної продукції та розкрадання. Випуск недоброякісної продукції, скоєний із метою підриву народного господарства, підлягав кваліфікації як шкідництво за ст. 61 КК УРСР. Із наведеного вище тексту ст. 147 КК УРСР випливає, що санкція передбачала альтернативу основного покарання – або у вигляді позбавлення волі на строк до трьох років, або виправні роботи на строк до одного року.

Відповідно до вимог ст. 42 Конституції України кожен громадянин має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом. Держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності і не допускає зловживання монопольним становищем на споживчому ринку, попереджає неправомірне обмеження конкуренції та недобросовісної конкуренції [11].

Однак за радянської доби підприємницька діяльність перебувала під цілковитою заборонаю, а КК УРСР містив відповідну норму – ст. 150, яка мала назву «Зайняття приватнопідприємницькою діяльністю». Відтак зайняття приватнопідприємницькою діяльністю, яка прикривалася формою державного, кооперативного чи іншого громадського підприємства, – каралося позбавленням волі на строк до п'яти років із конфіскацією майна або штрафом у розмірі до п'ятисот карбованців.

Радянські правознавці вказували, що займаючись приватнопідприємницькою діяльністю та прикриваючись соціалістичною формою, окремі особи могли отримувати незаконний дохід. Відтак вони порушували принципи соціалістичної організації та оплати праці, завдавали шкоди народногосподарському плануванню, а також намагалися ввести до радянської економіки елементи приватнокапіталістичних відносин [10, с. 415-416]. Така діяльність могла здійснюватися у будь-якій галузі народного господарства: промисловому та сільськогосподарському виробництві, торгівлі та побутовому обслуговуванні населення. В окремих випадках така діяльність могла вестися і поза господарською сферою – у галузі культури, охорони здоров'я, освіти.

Згідно п. 2 постанови Пленуму Верховного Суду СРСР від 25.06.1976 № 7 «Про практику застосування судами законодавства про відповідальність за приватнопідприємницьку діяльність і комерційне посередництво» під приватнопідприємницькою діяльністю, що тягнуло за собою настання кримінальної відповідальності, розуміли

діяльність з метою збагачення (у російській інтерпретації радянської доби – «извлечение наживы»), що здійснювалася під час виробництва товарів, будівництва чи наданні послуг у сфері побутового, культурного та іншого обслуговування населення з використанням або під прикриттям державних, кооперативних чи інших суспільних форм для отримання прав, пільг та переваг, що надавалися соціалістичним підприємствам та організаціям (щодо найму робочої сили, отримання сировини, матеріалів, обладнання, а також пільг з податкового оподаткування, реалізації продукції тощо) [12].

Необхідною ознакою приватнопідприємницької діяльності вважалося прикриття її соціалістичними формами. Таке прикриття означало використання винною особою різних прав та пільг, що надавалися соціалістичним організаціям, для вилучення «приватнопідприємницької наживи». Саме використання цих форм робило можливим здійснення винною особою своєї злочинної діяльності. Інакше склад аналізованого злочину був би відсутній.

Виходячи зі змісту даної норми, правомірно стверджувати, що використання державних, кооперативних чи громадських форм могло, зокрема, виражатися: по-перше, у створенні приватнопідприємницького підприємства, організації, установи або в іншій приватнопідприємницькій діяльності під неправдивою державною або суспільною вивіскою; по-друге, у створенні при дійсному підприємстві, установі або організації підсобних підприємств, філій, цехів, бригад, майстерень тощо, що використовувалися для особистого збагачення; по-третє, у використанні особою або групою осіб дійсних підприємств, установ або організацій для приватнопідприємницької діяльності, спрямованої на особисте збагачення незалежно від того, чи перебували такі особи у трудових відносин з такими підприємствами.

Для даного злочину характерним був лише прямий умисел, інакше – винний усвідомлював, що він використовує соціалістичні форми для особистого збагачення і бажав цього. Суб'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 150 КК УРСР, також характеризувалася наявністю корисливої мети, тобто прагненням отримати приватнопідприємницький прибуток – винагороду, як тоді вважали, без затрат суспільно корисної праці. Відсутність мети у вигляді отримання прибутку виключала кримінальну відповідальність за приватнопідприємницьку діяльність.

Проводячи аналіз вказаної статті, варто зазначити, що суб'єктом злочину могла бути як фізична, так і посадова особа. Остання за використання свого становища з метою збагачення могла додатково притягуватися до кримінальної відповідальності за статтями про посадові злочини.

Із наведеного вище тексту ст. 150 КК УРСР випливає, що санкція передбачала альтернативу основного покарання – або у вигляді позбавлення волі на строк до п'яти років із конфіскацією майна (додаткове покарання) або ж штрафом у розмірі до п'ятисот карбованців.

Висновки. Підсумовуючи наведене вище, можемо констатувати, що розвиток суспільних відносин та тектонічні зміни, що відбулися в Україні наприкінці 80-х – на початку 90-х років минулого століття, відобразилися і на розумінні суті кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. Ст. 147 КК УРСР 1960 р. з часом трансформувалася у ст. 227 КК України («Умисне введення в обіг на ринку України (випуск на ринок України) небезпечної продукції) із значним пом'якшенням санкції статті (покарання) від позбавлення волі на певний строк до грошового стягнення (штрафу), що накладається судом у випадках і розмірах, прямо передбачених санкцією. Стаття 150 КК УРСР («Заняття приватнопідприємницькою діяльністю») втратила свою актуальність і була декриміналізована згідно Закону України від 07.07.1992 р. «Про внесення доповнень і змін до Кримінального кодексу України, Кримінально-процесуального кодексу Української РСР і Кодексу Української РСР про адміністративні правопорушення».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27 червня 2014 р., ратифікована Верховною Радою України та Європейським парламентом 16 вересня 2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 28.08.2022 р.).
2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001, № 25-26, ст. 131. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 28.08.2022).
3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення залучення інвестицій та запровадження нових фінансових інструментів: Закон України від 19.06.2022 р. № 738-IX. *Голос України*. 2020, 15 серпня. № 145-146. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/738-20#Text> (дата звернення: 28.08.2022).
4. Дудоров О.О., Мовчан Р.О. Законодавство України про кримінальну відповідальність за злочини у сфері господарської діяльності – час визначитися зі стратегією розвитку. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2015. № 2 (5). С. 215–263.
5. Дудоров О.О., Мовчан Р.О. Розвиток законодавства України про кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності: проблеми і тенденції. *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка*. 2020. Вип. 4 (92). С. 120–139.
6. Сокур Т.А. Історія розвитку кримінальної відповідальності за умисне введення в обіг на ринку України (випуск на ринок України) небезпечної продукції у вітчизняному кримінальному законодавстві 1927–1960 років. *Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць*. 2019. Вип. 83. С. 225–230.
7. Антонюк Н.О. Кримінальна відповідальність за заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою: монографія. Львів: ПАІС, 2008. 216 с.
8. Кримінальний кодекс Української РСР: Затверджений Законом Української РСР від 28 грудня 1960 р. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1961. № 2. Ст. 14. Втратив чинність.
9. Сокур Т.А. Кримінальна відповідальність за умисне введення в обіг на ринку України (випуск на ринок України) небезпечної продукції: дис...доктора філософії: 081 Право; Запорізький національний університет; Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Запоріжжя-Дніпро, 2021. 272 с.
10. Уголовный кодекс Украинской ССР. Научно-практический комментарий. К.: Издательство политической литературы Украины, 1978. 684 с.
11. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
12. Про практику застосування судами законодавства про відповідальність за приватнопідприємницьку діяльність і комерційне посередництво: Постанова Пленуму Верховного Суду СРСР від 25.06.1976 №7. *Бюллетень Верховного Суду СРСР*. 1976. № 4. С. 15.